

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИСТОРИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

YEREVAN STATE UNIVERSITY
FACULTY OF HISTORY

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒՅԹ
ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ИСТОРИЯ И КУЛЬТУРА
АРМЕНОВЕДЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

HISTORY AND CULTURE
JOURNAL OF ARMENIAN STUDIES

№ 2

ԵՐԵՎԱՆ - ԵՐԵՎԱՆ - YEREVAN
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ, ИЗДАТЕЛЬСТВО ЕГУ, YSU PRESS
2021

*Հրատարակվում է Երևանի պետական համալսարանի
պատմության ֆակուլտետի գիտական խորհրդի որոշմամբ*

Գլխավոր խմբագիր՝ պ.գ.դ., պրոֆ. Էդիկ Մինասյան

Խմբագրական խորհուրդ՝

Աշոտ Մելքոնյան (ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, պ.գ.դ., պրոֆ.), Արամ Սիմոնյան (ՀՀ ԳԱԱ թղթ. անդամ, պ.գ.դ., պրոֆ.), Ալբերտ Ստեփանյան (պ.գ.դ., պրոֆ.), Հայկ Ավետիսյան (պ.գ.դ., պրոֆ.), Լևոն Չուգասյան (արվ.գ.դ., պրոֆ.), Համլետ Պետրոսյան (պ.գ.դ., պրոֆ.), Արման Եղիազարյան (պ.գ.դ., պրոֆ.), Հայկազ Հովհաննիսյան (պ.գ.դ., պրոֆ.), Աշոտ Ներսիսյան (պ.գ.դ., պրոֆ.), Աշոտ Հայրունի (պ.գ.դ., պրոֆ.), Վալերի Թունյան (պ.գ.դ., պրոֆ.), Վանիկ Վիրաբյան (պ.գ.դ., պրոֆ.), Ռաֆիկ Նահապետյան (պ.գ.դ., պրոֆ.), Հակոբ Հարությունյան (պ.գ.դ., պրոֆ.), Հովիկ Գրիգորյան (պ.գ.թ., դոց.), Մխիթար Գաբրիելյան (պ.գ.թ., դոց.), Էդգար Հովհաննիսյան (պ.գ.թ., դոց.):

Главный редактор - докт. ист. наук, проф. Эдик Минасян

Редакционная коллегия:

Ашот Мелконян (академик НАН РА, д.и.н., проф.), Арам Симонян (чл.-кор. НАН РА, д.и.н., проф.), Альберт Степанян (д.и.н., проф.), Айк Аветисян (д.и.н., проф.), Левон Чугасзян (д. иск. н., проф.), Гамлет Петросян (д.и.н., проф.), Арман Егиазарян (д.и.н., проф.), Айказ Оганесян (д.и.н., проф.), Ашот Нерсисян (д.и.н., проф.), Ашот Айруни (д.и.н., проф.), Валерий Тунян (д.и.н., проф.), Ваник Вирабян (д.и.н., проф.), Рафик Напетян (д.и.н., проф.), Акоб Арутюнян (д.и.н., проф.), Овик Григорян (к.и.н., доц.), Мхитар Габриелян (к.и.н., доц.), Эдгар Оганнисян (к.и.н., доц.).

Editor-in-Chief: Doctor of Sciences, Prof. Edik Minasyan

Editorial Board:

Ashot Melkonyan (Academician of NAS RA, Doctor of Sciences, Prof.), Aram Simonyan (Corresp. Member of NAS RA, Doctor of Sciences, Prof.), Albert Stepanyan (Doctor of Sciences, Prof.), Hayk Avetisyan (Doctor of Sciences, Prof.), Levon Chugaszyan (Doctor of Arts, Prof.), Hamlet Petrosyan (Doctor of Sciences, Prof.), Arman Yeghiazaryan (Doctor of Sciences, Prof.), Haikaz Hovhannisyanyan (Doctor of Sciences, Prof.), Ashot Nersisyan (Doctor of Sciences, Prof.), Asot Hayruni (Doctor of Sciences, Prof.), Valeri Tunyan (Doctor of Sciences, Prof.), Vanik Virabyan (Doctor of Sciences, Prof.), Rafik Nahapetyan (Doctor of Sciences, Prof.), Hakob Harutunyan (Doctor of Sciences, Prof.), Hovik Grigoryan (PhD in History, Associate Prof.), Mkhitar Gabrielyan (PhD in History, Associate Prof.), Edgar Hovhannisyanyan (PhD in History, Associate Prof.).

ISSN 1829-2771

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Էդիկ Մինասյան - ՀԱՅ-ԹՈՒՐԷԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ	6
Эдик Минасян - АРМЯНО-ТУРЕЦКИЕ ОТНОШЕНИЯ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ РА	26
Edik Minasyan - ARMENIAN-TURKISH RELATIONS DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE OF THE RA	28
Էդուարդ Չոհրաբյան - ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԳԱՂԱՓՈՐԱԿԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ 1930-1980-ԱԿԱՆ ԹԹ.	31
Эдуард Зограбян - ПРОЦЕСС ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ АРМЯНСКОГО ОБЩЕСТВА В СОВЕТСКОЙ АРМЕНИИ С 1930 ПО 1980-ЫЕ ГОДЫ	39
Eduard Zohrabyan - THE PROCESS OF IDEOLOGICAL TRANSFORMATION OF SOCIETY IN Soviet Armenia in 1930-1980	39
Ֆելիքս Մովսիսյան - ՀԱՅ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՄԻՏՔԸ 1840-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ ԻՈՒԱՆԴԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՐՃՄԱՆ ՄԱՍԻՆ	40
Феликс Мовсисян - АРМЯНСКАЯ ОБЩЕСТВЕННАЯ МЫСЛЬ ОБ ИРЛАНДСКОМ НАЦИОНАЛЬНОМ ДВИЖЕНИИ 1840-Х ГОДОВ	57
Feliks Movsisyan - ARMENIAN PUBLIC OPINION ON THE IRISH NATIONAL MOVEMENT OF THE 1840s	57
Валерий Тунян - ПОБОРНИКИ ОТРИЦАНИЯ ГЕНОЦИДА АРМЯН	59
Վալերի Թունյան - ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՐԺՄԱՆ ԶԱՏԱԳՈՎՆԵՐԸ	64
Valery Tunyan - DEFENDERS OF THE DENIAL OF THE ARMENIAN GENOCIDE	64
Վանիկ Վիրաբյան - ԱԶԳԱՄԻՋՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԱՆՏԱՆՏԻ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԱՆԴՐԿՈՎՎԱՍՈՒՄ 1917 Թ. ՀՐԿՏԵՄԲԵՐՅԱՆ ՀԵՂԱՇՐՋՈՒՄԻՑ ՀԵՏՈ	65
Ваник Виравбян - МЕЖЭТНИЧЕСКИЕ СОБЫТИЯ И АНТАНТОВСКИЕ ГОСУДАРСТВА В ЗАКАВКАЗЬЕ ПОСЛЕ ОКТЯБРЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1917 ГОДА	82
Vanik Virabyan - INTERETHNIC DEVELOPMENTS AND THE ENTENTE STATES IN TRANSCAUCASIA AFTER THE OCTOBER 1917 REVOLUTION	82
Սարգիս Գրիգորյան - ԱԴՐԲԵՋԱՆՑԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱԿՏԻՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԵՎ ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔՈՒՄ	84
Саргис Григорян - АКТИВНОСТЬ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ИСЛАМИСТОВ НА КАВКАЗЕ И БЛИЖНЕМ ВОСТОКЕ	91
Sargis Grigoryan - ACTIVITY OF AZERBAIJANI ISLAMISTS IN THE CAUCASUS AND IN THE MIDDLE EAST	92
Նարա Սարգսյան - ՀԱՄԻԴՅԱՆ ԶԱՐԴԵՐԻ ՀՈԳԵՔԱՆԱԿԱՆ ԱԶԳԵՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐՏԱՑՈՒՈՒՄԸ ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐՅԱՆԻ «ԿԱՐՄԻՐ ԺԱՄՈՒՅ» ԿԻՊԱԿՈՒՄ	93
Нара Саргсян - ОТРАЖЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ХАМИДИЙСКОЙ РЕЗНИ В ПРОИЗВЕДЕНИИ АРПИАР АРПИАРЯНА "БАГРОВОЕ ПРИНОШЕНИЕ"	101
Nara Sargsyan - THE REFLECTION OF PSYCHOLOGICAL INFLUENCE OF HAMIDIAN MASSACRES IN ARPIAR ARPIARYAN'S NOVELETTE "THE CRIMSON OFFERING"	101
Էդգար Չախոյան - Վրաստան-ԱՄՆ դիվանագիտական հարաբերությունները Միխեիլ Սաակաշվիլիի նախագահության առաջին շրջանում (2004-2007 թթ.)	102
Эдгар Чахойан - ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ГРУЗИИ И США ПРИ ПЕРВОМ ПРЕЗИДЕНТСКОМ СРОКЕ МИХАИЛА СААКАШВИЛИ (2004-2007 гг.)	112
Edgar Chakhoyan - DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN GEORGIA AND THE USA DURING THE FIRST PERIOD OF THE PRESIDENCY OF MIKHAIL SAAKASHVILI (2004-2007)	113
Արման Տաֆարյան - Օ НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ КОНВЕРГЕНТНОЙ И МУЛЬТИМЕДИЙНОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ	114
Արման Սաֆարյան - ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՈՆՎԵՐԳԵՆՏ և ՄՈՒԼՏԻՄԵԴԻԱՄԵՂԻԱՅԻՆ ԼՐԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ԱՌԱՆՁՆԱԿԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ	118

Safaryan Arman – ON SOME FEATURES OF CONVERGENT AND MULTIMEDIA JOURNALISM IN THE REPUBLIC OF ARMENIA	118
Անդրանիկ Եսայան – ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ՀՅՈՒՄԻՍԱՐԵԿԵԼՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ XVIII Դարի ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՌՈՐԴԻՆ	119
Андраник Есаян – СИТУАЦИЯ В СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ АРМЕНИИ В ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ 18 ВЕКА	125
Andranik Yesayan – THE SITUATION IN NORTHEASTERN ARMENIA IN THE FIRST QUARTER OF THE 18-TH CENTURY	126
Տարոն Սարոյան - ԹՈՒՐԵԻԱՅԻ ԵՎ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ՇԱՀԵՐՆ ՈՒ ՀԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎՎԱՍԻ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆՈՐ ԻՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ (2010-2016) ...	127
Тарон Сакоян - ИНТЕРЕСЫ И ПРОТИВОРЕЧИЯ ТУРЦИИ И РОССИИ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ В НОВЫХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ РЕАЛИЯХ (2010-2016)	136
Taron Sakoyan - INTERESTS AND CONTRADICTIONS BETWEEN TURKEY AND RUSSIA IN THE SOUTH CAUCASUS IN NEW GEOPOLITICAL REALITIES (2010-2016)	136
Majid Karimi - THE ETIMOLOGY AND ORIGINS OF THE NAME NAKHICHEVAN FROM THE HISTORICAL SOURCES	137
Մաջիդ Քարիմի - ՆԱԽԻՋԵՎԱՆ ԱՆՎԱՆ ՍՏՈՒԳԱՔԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ և ԾԱԳՈՒՄԸ ԸՍՏ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ	147
Маджид Карими - ЭТИМОЛОГИЯ И ПРОИСХОЖДЕНИЕ НАЗВАНИЯ НАХИДЖЕВАН ПО ИСТОРИЧЕСКИМ ИСТОЧНИКАМ	147
Օֆելյա Դարբինյան - ԼԻՔԱՆԱՆԱՀԱՅԵՐԻ ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՉՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ, ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐՆ ՈՒ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ	148
Офелия Дарбинян - ОСОБЕННОСТИ РЕПАРТАЦИИ ЛИВИНСКИХ АРМЯН, РЕЗУЛЬТАТЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ (1946-1949 ГГ.)	158
Ofelya Darbinyan - PECULIARITIES, RESULTS AND CONSEQUENCES OF THE REPATRIATION OF THE LEBANESE-ARMENIANS (1946-1949)	158
Արևշատ Մինասյան - ՈՒՐՈՒԳՎԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔԸ	159
Аревшат Минасян - АРМЯНСКАЯ ОБЩИНА УРУГВАЯ	164
Arevshat Minasyan - THE ARMENIAN COMMUNITY OF URUGUAY	164
Միքայել Միքայելյան - ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՄԱՏԹԵՈՍ II ԻԶՄԻՐԼՅԱՆԻ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄԸ ՌՈՒՍԱՑ ԿԱՅՍՐ ՆԻԿՈԼԱՅ II-Ի ՀԵՏ	166
Микаел Микаелян - ВСТРЕЧА КАТОЛИКОСА ВСЕХ АРМЯН МАТТЕОСА II ИЗМИРЛЯНА С РОССИЙСКИМ ИМПЕРАТОРОМ НИКОЛАЕМ II	172
Mikayel Mikayelyan - MEETING OF CATHOLICOS OF ALL ARMENIANS MATTEOS II IZMIRLYAN WITH RUSSIAN EMPEROR NICHOLAS II	172

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ / АРХЕОЛОГИЯ И ЭТНОГРАФИЯ /
ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

Սամվել Մկրտչյան - ԷԹՆԻԿ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅԱՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅՈՑ ՏՈՆԱԾԻՍԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ	173
Самвел Мкртчян – ПРОЯВЛЕНИЕ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ И ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ В АРМЯНСКОЙ ПРАЗДНИЧНООБРЯДНОЙ КУЛЬТУРЕ	178
Samvel Mkrtychyan - MANIFESTATIONS OF ETHNIC IDENTITY AND HISTORICAL MEMORY IN THE ARMENIAN FESTIVAL AND RITUAL CULTURE	178

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԵԹՈՂԱԿԱՆ / УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ / EDUCATIONAL-METHODOLOGICAL

Մերի Հովհաննիսյան - ՆԱԽԱԳԾԱՅԻՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԱՌԱՆՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	180
Мери Оганнисян - <i>ОСОБЕННОСТИ ПРОЕКТНОГО ОБУЧЕНИЯ</i>	186
Meri Hovhannisyanyan - PECULIARITIES OF PROJECT-BASED LEARNING	186

ԳԻՏԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔ

ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ ԵՎ ՆԿԻՐՎԱԾ ԱՆՎԱՆԻ ՊԱՏՄԱԲԱՆ ԱՐՏԱԿ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ .. 188
ՏԵՂԻ Է ՈՒՆԵՑԵԼ ՊԱՏՄԱԲԱՆԻ ՕՐԿԱՆ ՆԿԻՐՎԱԾ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀՆԳՕՐՅԱ
ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԸ 190
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒՆԵՏՈՒՄ ՏԵՂԻ Է ՈՒՆԵՑԵԼ ՀԱՅՐԱՊԵՏ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ
ՆԿԻՐՎԱԾ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ 192

ՄԵՐ ԵՐԱՆՏԱԿՈՐՆԵՐԸ

НА ПЕРЕКРЕСТКЕ ИСТОРИЧЕСКИХ И ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК 194

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ 196

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS 197

«ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒՅԹ» ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆՂԵՍԻ
ՀԱՄԱՑԱՆՑԱՅԻՆ ՀԱՐԹԱԿՈՒՄ ԳՐԱՆՑՄԱՆ ՈՒՂԵՑՈՒՅՑ 198

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Սամվել Մկրտչյան

ԷԹՆԻԿ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅԱՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅՈՑ ՏՈՆԱԾԻՍԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ

Հիմնաբառեր. էթնիկ ինքնություն, պատմական հիշողություն, հայկական, ազգային, տոն, ծես, մշակույթ, ավանդույթ:

Հայոց տոնածիսական մշակույթի և էթնիկ ինքնության ու պատմական հիշողության կապի համատեքստում կատարված հետազոտությունները հնարավորություն տվեցին կատարելու որոշակի ամփոփիչ եզրահանգումներ:

• Տոների տարածումը մեծապես պայմանավորված է ազգային բնութագրով, որի դրսևորման ձևերից են դրանցում արտահայտված էթնիկ ինքնությունը և պատմական հիշողությունը:

• Էթնիկ ինքնությունը և պատմական հիշողությունը հիմնականում արտացոլվել են հայոց ավանդական տոնածիսական համալիրում:

• Տոներում արտացոլված էթնիկ ինքնության և պատմական հիշողության դրսևումները հատկապես ակնառու են հայկական գաղթօջախներում:

• Պատմական հիշողությունը վերաբերում է նաև բռնի տեղահանության ճակատագիրը կիսած դրացի էթնիկ հանրություններին՝ դրանով իսկ արտացոլելով բարեկամական ավանդույթները:

• Էթնիկ ինքնության դրսևորումներից է հայոց ավանդական ծեսերի պահպանվածությունն այլազգի և այլակրոն միջավայրերում:

• Շատ ուշագրավ է Վարդավառ տոնի պահպանվածությունը Համշենում: Իսլամացած համշենահայերի սերունդներն այսօր գրեթե չգիտեն այդ տոնի պատմությունը, սակայն շարունակում են նշել՝ համարելով նախնիներից եկած ավանդույթ:

• Հայոց ավանդական առանձին տոների մահմեդականների մասնակցությունը վկայում է նրանց հայկական արմատների մասին:

• Պատմական հիշողությունը հնարավորություն է տալիս նոր բնակավայրում պահպանելու նախկին բնօրրանի երկրագործական-տոնածիսական ավանդույթները՝ չնայած աննպաստ բնակլիմայական պայմաններին:

• Պատմական հիշողությանն են առնչվում նաև Մեծ եղեռնի զոհերի հիշատակին նվիրված համազգային արարողությունները: Այն սերտորեն կապված է հայ նահատակների հավերժ հիշատակի, հայոց ինքնության և ազգային միասնության գաղափարախոսության հետ:

• Հայոց ավանդական տոներն առավելապես տարածված են նրանց շրջանում, ում համար հայրենիքը Հայաստանն է և հայրենի ծննդավայրը:

• Եթե Հայաստանից արտագաղթած միգրանտների առաջին սերնդի մոտ դեռևս պահպանվում են ազգային ավանդույթները, ապա հաջորդ սերունդների շրջանում դրանք դատապարտված են մոռացման:

• Արդի Սփյուռքում հայոց ինքնությունն արտացոլող ավանդական տոների կատարման հիմնական ոլորտը եկեղեցին է և ընտանիքը: Ի տարբերություն Հայաստանի՝ այստեղ գրեթե բացակայում են համազգային ուխտավայրերը, որոնք տոնածիսական արժեքների պահպանման և այդ համատեքստում՝ պատմական հիշողության ու էթնիկ ինքնության դրսևորման թերևս ամենազլխավոր բաղադրիչներն են:

Տոների տարածումը պայմանավորված է ազգային բնութագրով, որի դրսևորման ձևերից են էթնիկ ինքնությունը և պատմական հիշողությունը: Այս առումով հանգամանալից ուսումնասիրվել է հայոց ավանդական տոնական համակարգը: Հատկապես կարևորում ենք տոնական վարքագծի ուսումնասիրությունը հայկական գաղթօջախներում, Սփյուռքում և հայաշատ այլ միջավայրերում, ուր ակնառու են էթնիկ ինքնության որոշակի դրսևորումները:

* Հոդվածը ներկայացվել է 08.12.2021 թ., գրախոսվել՝ 21.12.2021 թ., ընդունվել տպագրության՝ 30.12.2021 թ.:

Տոներում արտացոլված էթնիկ ինքնությունն ու պատմական հիշողությունը ներկայացրել ենք հետևյալ երևույթների համալիրում. այն է՝ գաղթօջախներ, այլէթնիկ ու այլակրոն միջավայրեր, իսլամացած հայեր, Մեծ եղեռնի զոհերի հիշատակում, եկեղեցի-ընտանիք փոխհարաբերություններ և այլն: Այդ երևույթները դիտարկել ենք դրանց առանձին դրսևորումների համատեքստում, որոնք ունեն ընդհանրական բնույթ:

Դեռևս 18-րդ դարի վերջերին Ղրիմից Ռուսաստան գաղթած նորնախիջևանցիների Ջատկի տոնում առկա է «հայրենիքի» մասին պատմական հիշողության տիպիկ դրսևորում: Երբ ծյունը հավվում էր, հողը տաքանում և կանաչը ծլում էր, նորնախիջևանցիները **գատիկ** միջատը դնում էին ափի մեջ ու հարցնում. «Խեղձի ճանքան ո՞րն է» (Ղրիմի ճանապարհը ո՞րն է): «Խեղձ ադասիի» (Ղրիմի թերակղզու) մասին հայ գաղթականների տոներում շատ քիչ հիշողություններ են պահպանվել, որոնցում ամենատարածվածը նախկին բնօրրանի՝ Ղրիմի ճանապարհի վերաբերյալ գատիկ միջատից հարցուփորձ անելու ծեսն է¹:

Տոներում արտահայտված պատմական հիշողությունը վերաբերում է նաև տեղահանության ճակատագիրը կիսած դրացի ազգերին՝ դրանով իսկ արտացոլելով բարեկամական ավանդույթները: Ամենացայտուն օրինակներից էր դարձյալ Ղրիմից Ռուսաստան գաղթած հույների մասնակցությունը Սուրբ Աստվածածնի տոնին՝ իրենց նոր բնակավայր Մարիուպոլում, ուր գտնվում էր հույների կողմից նախկին բնօրրանից բերված Բախչիսարայի Պանագիա Տիրամոր պատկերը²:

Էթնիկ ինքնության դրսևորումներից է ավանդական ծեսերի կատարման առանձնահատկությունն այլէթնիկ և այլակրոն միջավայրերում: Դրա տիպիկ օրինակներից է Դերսիմի հայերի տոնական վարքագիծը. «Դերսիմի կրոնափոխ, քրդացած հայը (խոսքն ալևի գազաքրդերի միջավայրում բնակվող հայերի մասին է) իր հետ տանում էր ազգային, ընտանեկան սովորությունների, ավանդությունների և ծեսերի, կրոնական գիտելիքների որոշ տոկոսը, որը, կապ չունենալով ալևիության հետ, չէին կարող հրապարակավ գործածել, այլ թաքցնում էին դրացիներից: Արևը մայր մտնելուց հետո հայերը ջուրը թափելու, ջրի վրայից անցնելու ժամանակ ջրի փերիի կողմից չխփվելու համար խաչակնքում և Հիսուս Քրիստոս են ասում: Հացը թխելու ժամանակ խմորի կենտրոնում խաչ են գծում, Վարդավառին իրար ջուր սրսկում և զանազան այլ տեսակի և ձևի պաշտամունքներ կատարում: Քրդացած հայը, իր հետ տանելով այդ սովորությունները և վախենալով այն հրապարակավ գործածել, դիմել է թաքուն միջոցների, որի գործադիր իշխանությունը տան կինն էր: Կինը և տատները թաքուն մկրտում էին ութից մինչև քառասուն օրվա երեխային: Քրդացած հայերը, թեև հայ ազգային և կրոնական սովորություններն անվթար էին պահում և գիտակցում էին իրենց հայկական ծագումը, բայց և այնպես, խոսում էին քրդերեն և ենթարկվում ալևիության բոլոր ծիսակատարություններին»³:

Հատկապես ուշագրավ է Վարդավառի պահպանվածությունը Համշենի Քավրան բնակավայրում⁴: Ճիշտ է, դարեր առաջ իսլամացած հայերն այսօր ոչինչ չգիտեն այդ տոնի

¹ Ամեն Ջատկին, տոնի անունը կրող միջատի հետ նախկին հայրենիքի մասին գաղթականների գրույցները (հատկապես վերադառնալու բաղձանքով), նրանց պատմական հիշողության տիպիկ դրսևորում էին (տե՛ս **Ե. Շահագիզ**, Նոր-Նախիջևանը եւ Ն. նախիջևանցիք, ԱՀ (Ազգագրական հանդես) գիրք IX, տպարան Կ. Մարտիրոսեանցի, Թիֆլիս, 1902, էջ 24-25, 83):

² «Նորնախիջևանցիք ուխտի են գնում Ազովի ափին գտնված Մարիուպոլ հունաբնակ քաղաքի Տիրամոր հրաշագործ պատկերին: Այս ուխտի ավանդույթը նախիջևանցիք բերել են իրենց հետ Ղրիմից: Մարիուպոլը հիմնադրվել է Նոր Նախիջևանի հետ միասին, հույների ձեռքով, որոնք հայերի հետ միաժամանակ նույն պայմաններով և նույն հանգամանքների մեջ դուրս են եկել Ղրիմից և գաղթել Ռուսաստան՝ բերելով իրենց հետ ամենամեծ սրբությունը՝ Տիրամոր պատկերը: Ղրիմի հունական Սուրբ Աստվածածնի վանքը, որտեղից հանվել էր այդ պատկերը, գտնվում է Բախչիսարայից 1,5 վերստ հեռավորության վրա: Նորնախիջևանցիք, որոնք դեռ Ղրիմում բնակվելու ժամանակ սովորություն են ունեցել ուխտ գնալ Սուրբ Աստվածածին, Նոր Նախիջևան տեղափոխվելուց հետո էլ չեն մոռացել այդ սովորությունը և շարունակել են Մարիում ուխտ գնալ» (տե՛ս **Ե. Շահագիզ**, նշվ. աշխ., էջ 34-35):

³ **Գ. Հայաջյան**, Դերսիմի ազգագրական նյութեր, 1960թ., Ե., ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ ԱԲԱ (Հայաստանի հանրապետության Գիտությունների ազգային ակադեմիայի Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի արխիվ), էջ 469-471:

⁴ Քավրանը (ժողովրդական լեզվով՝ Քավրոն) Արևելյան սևծովյան շրջանում Քաջքար լեռների ստորոտին սփռված գեղեցիկ յայլան է: Քավրանը, ուր հասնում ենք Ռիգեի Չամլըհեմշին գավառի մեջով՝ մեքենայով, անցյալում միայն ամառային արտավայր է եղել, սակայն այժմ նաև հանգստյան քաղաքի տեսք է ստացել: Համշենում ամառային ամիսներին յայլաներում նշվող տարբեր տոներն անցյալից շարունակվում են ցայսօր: Այս տոներն (Չուրուք օրթասը, Օքչուլար, Վարթիվոր և այլն) արտացոլում են յայլայի որոշակի ժամանակահատվածը: Սովորաբար համապատասխանում են այն ժամանակին, երբ յայլաները բազմամարդ են, խոտ-

ծագման վերաբերյալ, սակայն շարունակում են նշել, քանի որ իրենց նախնիներից եկած սրբազան ավանդույթ է:

Նոր տարի-Կաղանդի գլխավոր բաղադրիչներից է Ձմեռ կամ կաղանդ Պապն¹ այսօր էլ հայոց տոնական համալիրում ունի մեծ տարածում: Հայ իրականության մեջ եղել է Սահակ Պարթևի² հետ կապված «Մենծ պապուկի» ավանդագրույցը, որի կերպարում մասամբ առկա էին Ձմեռ պապի նկարագրին նմանվող որոշակի գծեր: Սակայն որքան էլ որ Ձմեռ պապը կապված լինի հյուսիսային բևեռից եկող դիցաբանական և քրիստոնեական Սուրբ Նիկողայոսի կերպարների հետ, ինչպես նաև Սահակ Պարթև-Մենծ Պապուկին, այդուհանդերձ առ այսօր սիրահայերի համար նա այնքան սիրելի է, որ նրա խորհրդավոր ծննդավայրը վերագրվում է հայրենի բնօրրանին: Տպավորիչ էին Քեսապի (Սիրիա) մանուկների պատկերացումները Կաղանդ պապի ծննդավայրի վերաբերյալ. «Կաղանդ Պապան կու գար, փոքրիկներուն նուէր կը բերէր անպայման Հայաստանէն: Կը հաւատան, որ Կաղանդ Պապայի երկիրը Հայաստանն է, ձիւնածածկ լեռներու երկիրը»³:

Իսլամական միջավայրում բնակվող հայերի որոշ հատված Քրիստոսի ծննդյան ավետիսները ստիպված էր երգել օտար լեզվով (մեծ մասամբ՝ թուրքերեն), չնայած տեքստային արտահայտությունները (ավետիս, ալելուիա, Հիսուս Քրիստոս և այլն)⁴ հիմնականում հայերեն էին: Այդ երևույթը հատկապես նկատվում էր Կեսարիայում, ուր հայերը, թուրքերի ճնշումից հարկադրված, լիարժեք չէին կատարում Ջրօրհնեքի արարողությունը:

Քեսապցիների համար նախկինում Վարդավառի և Աստվածածնի տոների գլխավոր ուխտավայրը Պարլումն էր (Պալլում, Պարլամօն), որը հետագայում բռնազավթվեց Թուրքիայի կողմից: Չնայած այդ ուխտավայրի կորստին՝ նոր բնակավայր Քեսապում պահպանվել էին ուխտագնացության գրեթե բոլոր ավանդույթները: Խոսքը վերաբերում է Պարլումից հետո նոր ուխտավայր դարձած Ներքին Գյուղի (Եսկիւրէն) «Կըղըցիկ» փոքրիկ

հնձի ավարտն է, կամ էլ գյուղի աշխատանքներն ավարտելով՝ մարդիկ հանդիպում են յայլաներուն: Վարդավառը յայլային տոն է, որը նշում է յայլայի բնակչությունը. սկսում է հուլիսի 15-ին և շարունակվում է մինչև 25-ը: Երիտասարդները, աղջիկները հորոն են պարում, մեկը մյուսի համար խաղիկներ (մանի) կատարում: Վարդավառ նշանակում է վարդի, խոտի տոն: Նախկինում այն տոնվում էր Էրզնեքոնի՝ շրջակա լեռներում հուլիսի վերջին օգոստոսի սկզբներին: Այժմ նույն շուքով նույն ժամանակահատվածում տոնվում է Համշենի յայլաներուն: Յայլայի բնակիչները սերդեսերունդ փոխանցած Վարդավառի մասին պատմում են. «Յայլա ենք բարձրանում ասելով, թե թող մեր անասունները արածեն, Քաթըքըն էլ շատ լինի: Յայլային ամեն մի տանը Քաթըք պատրաստող և անասուններին արածացնող հովիվ կա: Ամռանը գյուղի աշխատանքն ավարտվում է օգոստոսի սկզբին: Աշխատանքն ավարտելուն պես գյուղացին հավաքվում է և Վարդավառը տոնելու համար գալիս է յայլա: Գյուղից յայլա եկողներին ասում են «վարթևորջու» (Վարդավառ տոնող), որին յայլայի բնակիչները զվարճացնում, աշխատանքային հոգնածությունից ազատում են: Մինչ գիշեր թուրումով (պարկապզուկ) հորոն են պարում, խմում, հրացաններից կրակոցներ արծակում օդ:

Վարդավառը տոնելու գնացող գյուղացիները, հագնելով իրենց գեղեցիկ զգեստները, առավոտ կանուխ ճանապարհ են ընկնում: Թուրում նվագելով, արձա թուրքյուներ (ժողովրդական խաղիկ, որը կատարում են մի քանի հոգի կամ խմբեր՝ միմյանց մարտահրավեր նետելով) կատարելով, հորոն պարելով՝ բռնում են յայլայի ճանապարհը: Յայլայի բնակիչները մեծ սիրով են դիմավորում Վարդավառին մասնակցելու համար գյուղից եկածներին, որոնք մեծ ոգևորությամբ յայլա են մտնում թուրումի նվագակցությամբ: Այդ ոգևորությունը յայլայում տևում է 15 օր: Եթե գյուղից Վարդավառի մասնակիցներ չգան, ապա յայլայի բնակիչը Վարդավառը կանցկացնի տխրությամբ: Երիտասարդ աղջիկներն ու տղաները հագնելով իրենց ամենագեղեցիկ զգեստները, գալիս էին Վարդավառի: Նրանց սերերն էլ էին այնտեղից սկսում և մեծանում:

Վարդավառն ամենակարևոր տոներից մեկն է՝ Յայլա օրթասը անվամբ շրջանում: Համշենահայերը, քրիստոնեական ավանդույթները պահպանելով, «Վարդավառին բոլորը միասին գնում են եկեղեցի» արտահայտությունն են օգտագործում: Տոնը լավ կազմակերպված անցկացնելու համար կազմում են հանձնաժողով և ընտրում նախագահ: Նյութական ծախսերը հոգում են յայլայի բնակիչները՝ յուրաքանչյուրն իր ուժերի սահմաններում, և ոչ մի պարտադրանք չկա: Տոների ամենակարևոր հատվածը հորոն պարելու համար խմբեր կազմելն է. աղջիկներն ու տղաները կա՛մ միասին են պարում, կա՛մ էլ առանձին-առանձին: Հորոնը պարում են բնակիչների կառուցած մեծ տաղավարներում կամ էլ մեծ և հարթ տարածությունում: Հորոնի ամենակարևոր հատվածը պարի ժամանակ զենքերից կրակելն է: Պատրաստում են հատուկ ուտելիքներ, որոնք կոչվում են հոշմելի և լոխում: Յայլայի բնակչությունը 2-3 անգամ շատանում է (տե՛ս Ս. Վարդանյան, Վարդավառի ավանդույթը Քավրոնում, «Չայն Համշենական» ամսաթերթ, N 7-8 (108-109), հուլիս-օգոստոս, 2013, 3):

¹ Ձմեռ կամ Կաղանդ պապի կերպարը մեծ մասամբ կապվում է Սուրբ Նիկողայոսի (Նիկոլայի) ավանդության հետ (տե՛ս Օ. Քեշիշյան, Կաղանդ Պապային նկարագրին բնորոշումը, «Հայաստանի կոչնակ», Նյու Յորք, 1965, էջ 18: Գ. Ալավերդյան, Ս. Նիկողայոս Սքանչելագործ, «Շողակն Արարատյան», Էջմիածին, 2002, թիվ 23, էջ 1):

² Խոսքը վերաբերում է Հայոց կաթողիկոս Ս. Սահակ Ա Պարթևին (387-436թթ.):

³ Յ. Չոլաքեան, Քեսապ, հ. Բ, Հալէպ, «Արմեն Գասպարեան» տպագրատուն, 1999, էջ 190: Ս. Մկրտչյան, Տոներ. հայկական ժողովրդական ծեսեր, սովորույթներ, հավատալիքներ (ավանդույթ և արդիականություն), «Գասպրինտ» տպարան, Երևան, 2010, էջ 19-20):

⁴ Ա. Ալպոյաճեան, Պատմություն հայ Կեսարիոյ, հ. Բ, Գահիրէի վարչ. հրատ., Գահիրէ, 1937, էջ 1760:

սրբատեղին, որը գտնվում է գերեզմանատան մեջ՝ «հաստաբեստ սոսիին, յորդաբուխ աղբ-իւրին կից»: Այն այսօր էլ Ս. Աստվածածնի Վերափոխման տոնի ամենագլխավոր ուխտա-վայրն է ինչպես Քեսապի, այնպես էլ ողջ Սիրիայի և Լիբանանի հայության համար: Հայրե-նադարձությունից հետո Ս. Աստվածածնի պատարագը կատարվում է Գարատուրանի մեջ¹:

Աշնանային Նավասարդը նշվել է միայն Հայաստանում, որի սահմաններից դուրս այն գրեթե չէր կենցաղավարում²: Սալմաստում խլվիկ էր կոչվում 8-12 տարեկան երեխաների խումբը, որը խլվիկի տոնին՝ Նավասարդին (նոյեմբերի 13) այցելում էր տները և երգիկնե-րից գուլպաներ կախելով՝ չամիչ, ընկույզ, փշատ, պնդուկ ու այլ մրգեր պահանջում: Նվեր-ները ստանալով՝ երեխաները երգերով օրհնում և գովերգում էին նվիրատուին³: Տոնին մաս-նակցում էին նաև դրացի այլ էթնիկ և այլակրոն հանրությունները: Սալմաստի թուրքերը ոչ միայն ակտիվ մասնակցել, այլև պահպանել էին տոնի հայկական անվանաձևը՝ Նավա-սարթ-Նախրաթող եզրով⁴: Սակայն կարծում ենք, որ Նավասարթը նշող այդ հանրությունները ժամանակին ուծացված կամ բռնի իսլամացած հայերի սերունդներն են: Բնականաբար, երկրագործական մշակույթի հիմքեր ունեցող հայկական տոնն օբյեկտիվորեն ոչ մի կապ չէր կարող ունենալ Հայաստան ներխուժած օտարածին քոչվոր ցեղերի կացութաձևի հետ:

Ուշագրավ է նաև 21-րդ դարասկզբի մեղրեցու հիշողություններում պահպանված Նա-վասարդ-Չիմպելեքը⁵, որը համարում էին զուտ հայկական-տեղական տոն: Բնասացի վկայությամբ՝ «անցյալում ունեցել են շատ գեղեցիկ տոն Չիմպելիք անվամբ, որը նշվել է ուշ աշնանը և աշխարհում ոչ մի ուրիշ տեղ չկա: Այն նվիրված էր մրգերի և բնության բարիքների օրհնանքին»⁶: Մեղրիում այդ տոնի առթիվ միմյանց այցելում ու նվերներ էին մատուցում բարեկամները, խնամիները և դրացիները: Ի դեպ, մինչ այդ տոնը չորացված մրգեղեն ուտելն արգելվում էր, որովհետև պաս էր⁷:

Պատմական հիշողության դրսևորումներից ուշագրավ է Աստվածածնի Վերափոխման տոնի Խաղողօրհնեք ծեսի պահպանվածությունը Մարտունիում բնակվող նախկին ալաշ-կերտցիների շրջանում՝ չնայած այն բանին, որ նոր բնակավայրում գրեթե բացակայում էր ավանդական այդ ծեսին առնչվող երկրագործական մշակույթի կարևորագույն բաղադրիչը՝ խաղողագործությունը: Նրանց մոտ ընդհուպ մինչև 20-րդ դարի 1930-ական թվականներն ընդունված էր որևէ համայնքից (օրինակ՝ Վերին Ղարանլուղից) դրամ հավաքել և այդ նպա-տակով հատուկ ընտրած մարդկանց ուղարկել Արարա-տյան դաշտ՝ խաղող բերելու, որը ճանապարհին՝ Սևանի վանքում օրհնել տալուց հետո միայն կարելի էր գյուղ բերել: Ալաշ-կերտցիները մինչև բարձրադիր և խստաշունչ Սևանի ավազան գաղթելը իրենց նախկին բնօրրանում զբաղվել են խաղողագործությամբ և այդ պատճառով էլ պահպանել դրա հետ կապված ծիսական հուշը⁸:

Պատմական հիշողության հետ է կապված հատկապես Մեծ եղեռնի զոհերի հիշատա-կման համազգային արարողությունը, որի տարածման մասշտաբները հետխորհրդային շրջ-անում բավականին ընդլայնվել է⁹: Եղեռնի զանգվածային բնույթը նախորդ դարավերջին պայմանավորված էր ղարաբաղյան շարժման ու խորհրդային համակարգի փլուզման

¹ Յ. Չոլաքեան, նշվ. աշխ., էջ 206-207:

² Դրա վառ օրինակը հայրենի բնօրրանից գաղթած նորնախիջևանցիներն են, որոնք այդ տոնի մասին նույ-նիսկ հիշողությունների նշույներ չունեին (տե՛ս Ե. Շահազիզ, նշվ. աշխ., էջ 9):

³ Վ. Բրդյան, Երկրագործական մշակույթը Հայաստանում, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., Ե., 1972, էջ 500-501: Ս. Մկրտչյան, Հայոց տոնածիսական մշակույթ, Ե., 2016, ՀՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., էջ 146-147:

⁴ «Սալմաստի թուրքերի մէջ այն գործածական էր *Նավասարթ* ձևով և *Նախրաթող* նշանակութամբ» (տե՛ս Հր. Աճառյան, Նաւասարդ, Հայերեն արմատական բառարան, հ. Գ, Հ-2, Երևան, 1977, էջ 436):

⁵ Իրականում, Չիմպելիք անվանումը Նավասարդ-Շըմբըլքեի փոփոխված տարբերակն է: Մեղրեցիների խոսվածքում *չափազանց առատ* ածականն ունեցել է իր զուգահեռը կամ հոմանիշը, որը *շըմբլան* էր կոչվում և հետագայում մոռացվել է: Վերոհիշյալ անվանումներն այդ շըմբլանի տարբերակներն են, որոնք ամբողջու-թյամբ արտացոլում են Նավասարդ-բերքի տոնի էությունը:

⁶ Ս. Լիսիցյան, Մեղրի, 1932թ., ՀԱԱ (Հայաստանի ազգային արխիվ), ֆ. (ֆոնդ) 428, ց. (ցուցակ) 4, գ. (գործ) 116, էջ 28 (30): Ս. Մկրտչյան, Մեղրեցիների տոնածիսական վարքագծային փոփոխությունները վերջին հար-յուրամյակում (էթնոսոցիոլոգիական-ազգագրական հետազոտություն), Հայ ժողովրդական մշակույթ, XII, «Մուղնի» հրատ., Ե., 2004, էջ 106-107:

⁷ Ս. Մկրտչյան, Հայոց տոնածիսական մշակույթ, էջ 144:

⁸ Ա. Օղաբաշյան, Ամանորը հայ ժողովրդական տոնացույցում, ՀԱԲ (Հայ ազգագրություն և բանահյուսու-թյուն), ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Ե., 1978, N 9, էջ 23:

⁹ Հայաստանում 1980-1993թթ. այն համապատասխանաբար կազմում էր 47,0% և 67,0%, իսկ Երևանում՝ 1976-1993 թթ. 67,0% և 94,0% (տե՛ս Ս. Մկրտչյան, Հայոց տոնածիսական մշակույթ, Ե., 2016, ՀՀ ԳԱ «Գի-տություն» հրատ., էջ 228):

հետևանքով ձևավորված համազգային զարթոնքով, որը դրսևորվեց հայոց ինքնության մեջ տեղի ունեցած քաղաքական և էթնոմշակութային արժեքների վերագնահատմամբ: Այն նախևառաջ պայմանավորված էր կորուսյալ հայրենիքի և միլիոնավոր նահատակների սերունդների պատմական հիշողությամբ: Պատահական չէ, որ այն հարցադրմանը, թե «պատմական անցյալի ի՞նչ իրադարձություն է Ձեզ առավել հուզում», առաջին հորիզոնականում Մեծ եղեռն է¹:

Ապրիլի 24-ի մեծ կշիռը պայմանավորված է նաև նրանով, որ այն ամփոփում է հայոց գոյատևման համար ճակատագրական նշանակություն ունեցող գրեթե բոլոր եղերական իրադարձությունները: Մեծ եղեռնը սերտորեն կապված է հայ նահատակների հիշատակի և, որ ամենակարևորն է, ազգային միասնության գաղափարախոսության հետ: Պատմության դաժան պարտադրանքով այն դարձել է հայոց ինքնության և հոգեգիտակցական ներաշխարհի անբաժանելի մասը²:

Պատահական չէ, որ մեր օրերում էլ Սփյուռքի գրեթե բոլոր գաղթօջախներում Հայոց եղեռնի հիշատակությունը նշվում է մեծ մասշտաբներով: Չնայած արտերկրի հայկական համայնքներում կան ցեղասպանության գոհերի հիշատակին նվիրված բազում հուշակոթողներ, այդուհանդերձ բավականին տարածված են ուխտագնացությունները դեպի Հայաստան՝ Ծիծեռնակաբերդի Մեծ եղեռնի հուշարձան, իսկ մինչև սիրիական պատերազմը՝ Դեր Զոր: Ապրիլի 24-ը նշվում է Սփյուռքի գրեթե բոլոր համայնքներում³:

Հայոց ավանդական տոներն ամենից շատ տարածված են նրանց շրջանում, ովքեր Հայաստանը համարում են իրենց հայրենիքը: Պատահական չէ, որ հայրենիքի ընկալման համատեքստում 21-րդ դարասկզբին այն ամենաբարձր վարկանիշ ուներ մոսկվաբնակ հայ նոր միգրանտների շրջանում (80%): Ինչ վերաբերում է հին մոսկվահայերին, ապա Հայաստանը որպես հայրենիք ընկալում էր ընդամենը 34%-ը⁴: Ավանդական տոների կենցաղավարման ամենաթույլ օղակը սոցիալական այն խումբն էր, որոնց համար հայրենիքը՝ ԽՍՀՄ-ն էր⁵:

Մեր օրերում էլ սփյուռքահայերի էթնիկ ինքնությունը և պատմական հիշողությունը մեծ չափով դրսևորվում է նրանց տոնածիսական վարձագծում: Սփյուռքի առանձին համայնքներում կատարած հետազոտությունները⁶ ցույց տվեցին, որ մեր հայրենակիցների շրջանում տարածված են ավանդական գրեթե բոլոր տոները. այն է՝ Նոր տարի, Քրիստոսի ծնունդ, Ծաղկազարդ, Զատիկ, Համբարձում, Տրնդեզ, Վարդանանց, Սուրբ Աստվածածին, Վարդավառ, Խաչվերաց և այլն: Այդ համատեքստում առավել տարածված էին Նոր տարի, Քրիստոսի ծնունդ և Զատիկ տոները: Սփյուռքում համազգային միասնության կարևոր գործառույթներ են կատարում նաև Անկախության (Սեպտեմբերի 21) և Առաջին հանրապետության (Մայիսի 28) տոները:

Ուշագրավ են նաև հետազոտությունների արդյունքները սիրիահայերի տոնական և կրոնական վարձագծերի վերաբերյալ⁷: Հայաստանում հանգրվանած սիրիահայերն իրենց կյանքի կարևոր արժեքների համատեքստում հատկապես կարևորել են Հայոց եկեղեցին և կրոնական տոները⁸: Ճիշտ է, հետազոտություններն իրականացվել են սիրիական պատերազմի արդյունքում ՀՀ տեղափոխված սիրիահայերի շրջանում, սակայն դրանք շատ

¹ 1980 և 1993թթ. այն համապատասխանաբար կազմում էր՝ 45,0% և 53,0% (տե՛ս Ս. Մկրտչյան, Հայոց տոնածիսական մշակույթ, էջ 228-229):

² Վ. Սվազյան, Հայոց ցեղասպանություն. ականատես վերապրողների վկայություններ, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Ե., 2011, էջ 7:

³ Էթնոսոցիոլոգիական հետազոտությունները Սփյուռքում (Լոս Անջելես, Թեհրան և Բեյրութ):

⁴ Ю. Арутюнян, Об армянской диаспоре в России: этносоциологическое исследование армян Москвы и Краснодара, изд-во «Гитутюн», НАН РА, 2011, с. 45.

⁵ Լավ կլիներ, որ այս սկզբունքով հետազոտություններ անցկացվեին նաև Սփյուռքում, որը հնարավորություն կտար մշակելու պետական հստակ քաղաքականություն Հայաստան-Սփյուռք փոխհարաբերությունների համատեքստում: Նմանատիպ ուսումնասիրությունները Սփյուռքում հնարավորություն կտան բացա-հայտելու հայրենիքի ընկալման առանձնահատկությունները Հայաստանի հետ հարաբերությունները խորացնելու նպատակով:

⁶ Էթնոսոցիոլոգիական հետազոտությունները Սփյուռքում (Լոս Անջելես, Թեհրան և Բեյրութ) իրականացրել են ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Սփյուռքի բաժնի գիտաշխատողները 2013-2015 թթ.:

⁷ Գ. Հակոբյան, Սիրիահայերի սոցիալ-մշակութային ադապտացիայի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, Ատենախոսություն Է. 00.04. «Ազգագրություն» մասնագիտությամբ պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման համար, Ե., 2019:

⁸ Գ. Հակոբյան, Սիրիահայերի ընտանեկան արժեհամակարգը, Արդի հայ ընտանիքը փոխակերպվող հասարակությունում, Ե., 2017, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., էջ 278:

ընդհանրական և բնութագրական են մասնավորապես մերձավոր արևելքի Սփյուռքի համար:

Արդի Սփյուռքում հայոց ինքնությունն արտացոլող ավանդական տոների կատարման հիմնական ոլորտը եկեղեցին ու ընտանիքն է: Ի տարբերություն Հայաստանի Հանրապետության՝ այստեղ գրեթե բացակայում են համազգային ուխտավայրերը, որոնք տոնածիսական արժեքների պահպանման և ժառանգորդման շատ կարևոր բաղադրիչներ են: Պետք է փաստել, որ Սփյուռքի այն համայնքներում, ուր չկան եկեղեցիներ, ավանդույթներն աստիճանաբար անկում են ապրում՝ սկզբնական շրջանում սահմանափակվելով ընտանեկան և հայրենակցական միջավայրերում, չնայած վերջինս ևս հատկապես երրորդ և չորրորդ սերունդների համատեքստում որպես օրիաչափություն կորցնում է իր ազգային դիմազիծը:

Սամվել Մկրտչյան, ПРОЯВЛЕНИЕ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ И ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ В АРМЯНСКОЙ ПРАЗДНИЧНО-ОБРЯДОВОЙ КУЛЬТУРЕ. Исследования в контексте связи между армянской празднично-обрядовой культурой и этнической идентичностью и исторической памятью позволили нам сделать некоторые выводы.

● Распространенность праздников во многом случаев обусловлена национальной особенностью, формами проявления которой являются выраженная в них этническая идентичность и историческая память.

● Этническая идентичность и историческая память в основном проявлялись в традиционном армянском празднично-обрядовом комплексе.

● Отраженные в праздниках проявления этнической идентичности и исторической памяти, особенно заметны в традиционных армянских колониях и современной диаспоре.

● Историческая память о праздниках касательны и тем соседним этническим общинам, которые разделили судьбу насильственного переселения с армянами, тем самым выявляя дружеские традиции между ними.

● Одним из ярких проявлений этнической идентичности является сохранение традиционных армянских ритуалов в инонациональной и иноверной среде.

● Очень примечательно сохранение праздника Вардавар в Амшене. Потомки исламизированных амшенских армян сегодня не знают историю этого праздника, но продолжают его отмечать, считая это традицией своих предков.

● Участие мусульман в традиционных армянских отдельных праздниках, на мой взгляд, свидетельствует об их армянских корнях.

● Историческая память позволяет переселенцам в новой местности сохранять земледельческие празднично-обрядовые традиции своей прародины, невзирая даже на не похожие природно-климатические условия.

● Общенациональные церемонии поминовения, посвященные памяти жертв Геноцида армян, также связаны с исторической памятью. Это тесно связано с вечной памятью армянских мучеников, идеологией армянской идентичности и национального единства.

● Традиционные армянские праздники наиболее распространены среди тех армян, для которых отечеством являются Армения и та малая родина, где они родились.

● Хотя первое поколение мигрантов все еще сохраняет национальные традиции, но обречено на забвение среди следующего поколения.

● В современной диаспоре основными субъектами проведения традиционных праздников, как проявления национальной идентичности, являются церковь и семья. В отличие от Армении, здесь отсутствуют священные места общеармянского и местного значения, которые возможно являются наиболее важными компонентами сохранения празднично-обрядовых ценностей, и в этом контексте исторической памяти и этнической идентичности.

Ключевые слова: Этническая идентичность, историческая память, армянская, национальная, праздничная, ритуальная, культура, традиция.

Samvel Mkrtchyan, MANIFESTATIONS OF ETHNIC IDENTITY AND HISTORICAL MEMORY IN THE ARMENIAN FESTIVAL AND RITUAL CULTURE. The research conducted in the context of the connection between the Armenian festival and ritual culture, ethnic identity and historical memory gave an opportunity to make certain final conclusions:

- The spread of festivals is largely due to national characteristics, one of the manifestations of which is ethnic identity and the historical memory expressed in them.
- Ethnic identity and historical memory are mainly reflected in the traditional Armenian festival and ritual complex.
- The manifestations of ethnic identity and historical memory reflected in the festivals are especially evident in the communities of Armenian Diaspora.
- The historical memory also refers to the neighboring ethnic communities that shared the fate of the forced displacement, thus reflecting the friendly traditions.
- One of the manifestations of ethnic identity is the preservation of traditional Armenian rituals in foreign and non-Christian environments.
- The preservation of the Vardavar festival in Hamshen is very remarkable. Generations of Islamized Hamshen Armenians almost do not know the history of this holiday today, but continue to celebrate it, considering it a tradition from their ancestors.
- In my view, the participation of Muslims in traditional Armenian festivals testifies to their Armenian roots.
- The historical memory help Armenians preserve the agricultural-festival traditions of former cradle in their new settlements, in spite of their unfavorable climatic conditions.
- National ceremonies dedicated to the memory of the victims of the Armenian Genocide are also connected with the historical memory. It is closely connected with the eternal memory of the Armenian martyrs, the ideology of the Armenian identity and national unity.
- Traditional Armenian festivals are most common among those for whom Armenia is considered as their homeland.
- If the first generation of migrants from Armenia still preserves national traditions, then these traditions are doomed to be forgotten among the next generations.
- The Church and the family are the main actors in the preservation of traditional festivals and rituals in the modern Armenian diaspora. Unlike in Armenia, there are almost no pan-national shrines, which are, in this context, the most important components of the preservation of historical values and the manifestation of historical memory and ethnic identity.

Keywords: Ethnic identity, historical memory, Armenian, national, festival, ritual, culture, tradition.

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒՅԹ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ИСТОРИЯ И КУЛЬТУРА

АРМЕНОВЕДЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

HISTORY AND CULTURE

JOURNAL OF ARMENIAN STUDIES

2021, № 2

Գլխավոր խմբագիր՝ Էդիկ Մինասյան
Խմբագիր՝ Միքայել Մալխասյան
Տեխնիկական խմբագիր՝ Տիգրան Ղանալանյան
Սրբագրումը՝ Մերի Հովհաննիսյանի
Համակարգչային ձևավորումը՝ Միքայել Մալխասյանի

Հասցեն՝ 0025, Երևան, Արովյան 52
Адрес-0025, Ереван, ул. Абовяна 52
Address: 0025, Yerevan, Abovyan 52
E-mail: histcultjournal@gmail.com
tel: 060-71-06-00, 055-92-88-00

ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, Ալ. Մանուկյան 1
«Մեկնարկ» ՍՊԸ տպարան, Երևան, Արովյան 41

Издательство ЕГУ, Ереван, ул. Ал. Манукян 1
Типография ООО “Мекнарк”, Ереван, ул. Абовяна 41

Տպարանակը՝ 300